

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS/ NATIONAL SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS

XITSONGA: RIRIMI RA LE KAYA (HL)

PAPILA RO SUNGULA (P1)

2019

TIMARAKA: 70

NKARHI: Tiawara ti2

Papila leri ri na tipheji ta 11.

SWITSUNDZUXO NA VUXOKOXOKO:

1. Papila leri ri avanyisiwile hi SWIYENGE SWINHARHU:
XIYENGE XA A: Xikambelantwisiso (30)
XIYENGE XA B: Nkomiso/Nkatsakanyo wa ndzima (10)
XIYENGE XA C: Swiaki na milawu ya matirhiselo ya ririmi (30)
2. Hlaya switsundzuxo HINKWASWO hi vukheta.
3. Hlamula swivutiso HINKWASWO.
4. Sungula XIYENGE XIN'WANA na XIN'WANA eka pheji YINTSHWA.
5. Khwatihata emakumu ka XIYENGE XIN'WANA na XIN'WANA.
6. Nombora tinhlamulo ta wena ku ya hilaha swivutiso swi nomboriweke hakona eka papila ra swivutiso.
7. Tlula ntila endzhaku ka nhlamulo YIN'WANA na YIN'WANA.
8. Landzelela milawu leyi faneleke ya mapeletelo na mavumbelo ya swivulwa.
9. Ndzinganyeto wa maavelo ya nkarhi:
XIYENGE XA A: Timinete ta 50
XIYENGE XA B: Timinete ta 30
XIYENGE XA C: Timinete ta 40
10. Tsala swi basa no vonaka.

XIYENGE XA A: XIKAMBELANTWISISO**XIVUTISO XA 1**

Hlaya XITSHURIWA xa A, u languta na xa B kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka swona.

XITSHURIWA XA A**NTLANGU WA XIBAKELE**

1	Se a ku ri malembe Killer a ri entlangwini wa xibakele. Sweswi a a ri exiyin'weni xo lwela xidlodlo xa misava xa ntiko wa risiva. Ntlangu lowu wa xibakele a wu n'wi endlele vito no kukumuxa xikhwama xa yena. Xuma lexi a a xi olela xi n'wi khupukise nambu wa vusiwana. Feme ya yena a xi ri xibakele lexi a a xi ndziwilita swi tlhela swi tsakisa loyi a biwaka. Killer a a nga beli ku dlaya, a a tlangisa xibakele hi vunsini bya le henhla. Xikongomelo xa yena loko a ri endzeni ka dada ra xibakele a ku ri ku tsakisa vahlaleri. A a swi tiva leswaku vanhu va hakelela ku tiphina ku nga ri ngopfungopfu ku ta puta vusiwana kumbe ku ta hlalela ngati.	5
2	Lexi a a tolovele ku endla xona loko a ri eku lweni ka ntlangu wa xibakele, a a tsakela ku pfala mahlo ya loyi a lwaka na yena kumbe ku n'wi tirhatirha makhwiri lama leswaku a hatla a helela hi moya leswaku a ta tiphina no tilawula hi yena. A a nga ri yena lowo gembetela nhamu ya munhu wonge o lava ku yi tshova, a a nga ri yena lowo mukisana na nhloko ya n'wana wa munhu a gembetela wonge o dlaya nyoka. A a lwa nyimpi leyinene leyo vula hi Muapostola Pawulo – nyimpi yo tsakisa mani na mani. Xikongomelo xa yena xa vumbirhi a ku ri ku hlula.	10 15
3	Killer u ve na nkateko wo ringeta xidlodlo xa misava xa ntiko wa risiva hikuva loyi a a ri eka nomboro yo rhangana eka vavangisi va vunghwazi eka xidlodlo lexi a a tshikile ntlangu wa xibakele. Malembe a ma nga ha n'wi pfumeleli, naswona se a a tiendlele mali yo ringana ku n'wi hlayisa eku wiseni ka yena. Siku ra ntlangu wa xibakele wo lwela xidlodlo xa misava xa ntiko wa risiva ri vuye ri lulamisiwa. Xidlodlo xa misava a hi matlangwani, i mali, xa durha naswona ntlangu wa muxaka lowu wu lulamisiwa nkarhi wa ha ri kona. Swi teka tin'hweti to hlayanyana ntlangu lowu wa ha lulamisiwa. Lomu tinyuzuphepheni, lomu ka ti-TV na lomu ka tirhadiyo a ko dyiwa timhaka ta xidlodlo xa misava. Killer a a fanele ku thujathujana na n'wini wa xidlodlo xa misava, yena Sarajevo wa Jarimani.	20 25
4	Leyi nyimpi a yi ri nyimpi. A yi durha hikuva a ku ta hlangana vamanjhenghwe vumbirhi, havumbirhi a va nga vhiki a vo chela ndlala. Malwelo ya Killer a ma fanele ku cinca hikuva swa namuntlha a swi nga fani na masiku, sweswi a ya hlangana na xigege. Hi ku tiva leswi a a tshembe swona, Killer u beje a beja na hi purasi ra yena leri eka rona a a hlayise vatswari va yena, ndyangu wa yena na maxaka ya yena. Se a ku ri khalenyana Killer a ri karhi a tirhisa ntlhavelo lero se a a vekile ku tshemba ka yena eka wona. Leswi a a swi endla loko a tiolola a ko va ku tatisa nawu ntsena, yena a a vekile ku tshemba ka yena eka ntlhavelo lowu eka masiku ya ku tala a wu n'wi pfuna, a a humelela swi tlhela swi nga thumbhiwi leswaku ku hlula ka yena a ku ri loko dyeleta. Leswi a swi pfuna Killer hi leswi a a hamba a tlhavela ntlhavelo lowu loko ku kamberiswa hi tin'anga ku hundzile.	30 35 40

5	Sikunene ri ve ri fika. Killer se a a tlhaverile, a ambarile a helerile. Ku rhangе yena a nghena endzeni ka dada ra xibakele. A ku nhabya, leswa tintambhu ta dada ra xibakele a tshwa lomo. A tlulatlula hi mahika wonge i hanci ya ntsutsumo, ngopfungopfu leta 'July Handicap' loko yi nga si tsutsuma. A a themendheriwa hi tindlela to hambanahambana. Lava a va twala swinene i van'wana lava a va tivumbe xijumba wonge i tinyoxi evulombeni. Vona a va huwelela hi rito rin'we va ku: 'The Brown Bomber'. Kwalaho mulawulantlangu o khwenuta valwi leswaku va vandzamela eka yena. Valwi vo tshinela eka yena na vahlayisi va vona. Nsimbhi yi ba. Majaha ya tsutsumelana tanihi tihuku loko ti lava ku jovota xivungu. Timhaka ti sungule ku bvinyeka eka rhawundi ya vumune. Leswi a swi endla hi Killer swi sungule ku hlamarisa vanhu. Killer a a nga ha sivi. O pfula xikandza xi sala xi lo dluu, swibakele swa yena swi sungula ku hoxiwa hi ku nonoka, milenge se o hudula kunene swange i mitsandza.	45 50 55
6	Xo swi thumba mufana wa Mujarimani. Xo n'wi nghena Sarajevo. Xi n'wi hakasa hi swibakele lero a kala a lamulela hi nsimbhi. Nhamu ya Killer yi swi twile siku rero. U te hi yena hi yena Killer, miri wu ala, a kala a ku nswii, ehansi, a nava, ku ku hwii! Vanhu va ku tlaku-tlaku-tlaku, va yima hi milenge. Van'wana a va yimisa hi ku hlamala ku vona Killer a diba ehansi. Van'wana a va yimisa hi ku navela leswaku Killer a kondzelela a pfuka kumbe a a ta hlula noyi loyi va nge i Sarajevo. Lava maxaka ya Killer a vo jiyela ku tlulela lomo va ya hlengela Sarajevo. Madokodela va ku ponomono, edadeni ra xibakele. Nkarhi wo humesa Killer edadeni ra xibakele a ka ha ri hava. Loko madokodela a ma lo hlwela, a hi ta hlaya tin'wana. Endzhaku ko n'wi kambela u rhwariwile hi ambulense a yisiwa exibedhlele laha swi kumekeke leswaku ngati ya yena yi na ntlhavelo. Va vurisile va khale loko va te: 'Hambi u famba ankoveni, lundza ri ta vonaka.'	60 65
	Aredzi yena n'wini ..... U borise talenta.	70
[Xitshuriwa xi hundzuluxeriwile xi huma eka tsalwa ra <i>Mahlori</i> hi DR Maluleke, pheji 8–15.]		

NA

XITSHURIWA XA B

[Xifaniso xi hundzuluxeriwile xi huma eka webusayiti ya www.boxingimages.com]

SWIVUTISO: XITSHURIWA XA A

- 1.1 Nyika swikongomelo SWIMBIRHI swa Killer loko a ri eku lweni xibakele. (2)
- 1.2 Boxa xihangalasangungu XIN'WE lexi tirhisiwaka ku navetisa ntlangu wa xibakele wa xidlodlo xa misava. Tihela u boxa vito leri vaseketeri va Killer va n'wi thyeke rona hikwalaho ka mabelo ya yena ya xibakele. (2)
- 1.3 Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti nga laha hansi. Loko mutsari a ku Killer u te 'nswii, ehansi, a nava, ku ku hwii!' u vula leswaku u werile ehansi a ...
- A etlela.
B titivala.
C lova.
D khongela. (1)
- 1.4 Hi swi tivisa ku yini leswaku nyimpi leyi a yi lwiwa hi Killer na Sarajevo a yi ri ya xiyimo xa le henhla? (1)
- 1.5 Kombisa hilaha xivuriso xa 'Hambi u famba ankoveni, lundza ri ta vonaka' xi tihumelerisaka hakona eka XITSHURIWA XA A. (2)
- 1.6 Loko mutsari a ku: 'Ntlangu lowu wa xibakele wu kukumuxile xikhwama xa yena' u hlamusela yini? (1)

- 1.7 Hi yihi dyondzo leyi u yi kumeke eka xitshuriwa lexi? (2)
- 1.8 Loko mutsari a ku Killer a a tlangisa xibakele hi vunsini bya le henhla u hlamusela yini? (2)
- 1.9 Kombisa moya lowu a wu ri kona eka vaseketeri va Killer loko nyimpi ya ha sungula na loko yi ri eka rhawundi ya vumune. (2)
- 1.10 Hikokwalaho ka yini mutsari eka ndzimana ya vutsevu a vula leswaku van'wana va vaseketeri va Killer a va teka Sarajevo tanihi noyi? (1)
- 1.11 Xana xivulavulelo lexi nge: 'Ku borisa talenta' a wu ta xi tirhisa loko swi te yini ku ya hi leswi humeleshaka eka XITSHURIWA XA A? (2)
- 1.12 Endzhaku ka leswi nga humelela Killer, hi swihi leswi a wu ta n'wi tsundzuxa swona mayelana na swiendlo swa yena loko swi ta eka ku lwa xibakele? (2)

SWIVUTISO: XITSHURIWA XA B

- 1.13 Hlamusela leswi humeleshaka eka XITSHURIWA XA B. (2)
- 1.14 Xana u vona leswi humeleshaka eka XITSHURIWA XA B ku ri mhaka ya kahle ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 1.15 U nga vula yini hi mayimelo ya mubi wa xibakele loyi a nga eka XITSHURIWA XA B? (2)

SWIVUTISO: XITSHURIWA XA A NA XA B

- 1.16 Hi ku leteriwa hi marito lama nga eka XITSHURIWA XA B lama nge: 'Mhunti yo tlula-tlula, mangulwe wa yi siya', kombisa ku yelana loku nga kona exikarhi ka XITSHURIWA XA A na xa B. (2)
- 1.17 Kombisa mhaka YIN'WE leyi XITSHURIWA XA A xi hambanaka hi yona na XITSHURIWA XA B. (2)

NTSENGO WA XIYENGE XA A: 30

XIYENGE XA B: NKOMISO/NKATSAKANYO WA NDZIMA**XIVUTISO XA 2: KU KOMISA HI MARITO YA WENA N'WINI**

Xitshuriwa lexi landzelaka xa C xi nyika vundzeni bya vuxokoxoko bya leswi munhu a nga swi endlaka emirini wa yena leswaku a va na rihanyu lerinene. Komisa/Katsakanya hi marito ya wena n'wini u kombisa **leswi munhu a nga swi endlaka emirini wa yena leswaku a ta va na rihanyu lerinene.**

LEMUKA:

1. Komisa hungu leri u humelerisa timhakankulu ta NKOMBO hi marito lama nga hundziki 90.
2. U fanele ku tsala nkomiso/nkatsakanyo wa wena hi xivumbeko xa ndzimana leyi twalaka.
3. A wu FANELANGI ku tsala nhlokomhaka eka nkomiso/nkatsakanyo wa wena.
4. Kombisa nhlayo ya marito emakumu ka nkomiso/nkatsakanyo wa wena.

XITSHURIWA XA C

**LESWI MUNHU A NGA SWI ENDLAKA EMIRINI WA YENA LESWAKU
A VA NA RIHANYU LERINENE**

Miri wa munhu wu lava ku hlayisiwa leswaku wu kota ku tshama wu ri kahle minkarhi hinkwayo, swi nga ri na mhaka leswaku i nguva yihi kumbe yihi ya lembe. Munhu u fanele ku dya swakudya swa namixo ku nga si hela awara endzhaku ka loko a pfukile. Leswi swi ta endla leswaku a va na matimba yo endla migingiriko ya yena ya siku hinkwaro. Loko swo ka swi nga endleki munhu u hela matimba naswona swi teka nkarhi wo leha ku va swakudya leswi nga emirini wa yena swi gayeleleka hi mfanelo. Ku etlela nkarhi lowu ringaneke naswona i swin'wana leswi nga swa nkoka ku endlela leswaku miri wu wisa. Leswi swi pfuna na ku hunguta ntshikelelo wa miehleketo lowu munhu a nga vaka na wona.

Loko munhu a ri na ntshikelelo wa miehleketo swi nga kavanyeta ku gayela lokunene ka swakudya emirini wa yena kutani u fanele a kuma nkarhi wo wisa, a ringeta ku koka moya swinene, leswi nga ta pfuna eku gayeleni ka swakudya hi ndlela leyi faneleke. Munhu u fanele ku endla vutiolori, leswi nga ta pfuna miri wa yena leswaku wu kota ku humesa hinkwaswo leswi nga lavekiki eka wona leswaku mavabyi ma fambela ekule na yena. Swi na khombo ku titsona swakudya eka rihanyu ra munhu kutani swi fanele ku papalatiwa. Ku dya hi ndlela leyi faneleke i swa nkoka eku hlayiseni ka miri. Swakudya leswi nga pfuniki nchumu emirini swo fana na malekere, makhekhe na swo nwa swo nyanganya swi fanele ku papalatiwa. Loko munhu a titwa a navela ku dya swakudya leswi faneleke a nga tidyela mihandzu na miroho hikuva swi na tivhitamini to ringanela leti pfunaka ku aka miri.

Munhu u fanele ku dya mpimo wa swakudya lowu ringaneke hikuva loko o dya ku tlurisa mpimo a nga tivangela mavabyi swi nga fanelangi naswona a nga rivali ku katsa tinxaka ta swakudya hinkwaswo leswi akaka miri na ku nwa mati yo ringanela. Ku nwa tiya leyi vuriwaka 'Green tea' swi pfuna ku hlayisa miri na ku hisa mafurha lama nga lavekiki emirini wa munhu, yi pfuna na ku gayela swakudya emirini wa munhu hi kwalomu ka tiphesente ta 4.

[Xi hundzuluxeriwile xi huma eka magazini ya *True Love* ya Nhlangua 2017]

XIYENGE XA C: SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI**XIVUTISO XA 3: XINAVETISO**

Hlaya xinavetiso lexi nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

XITSHURIWA XA D

Hi ku copeta ka tihlo *DOVE* yi humesa swisibi swin'wana efexenini

Ku hava xisibi lexi u xi xavaka xi ri na fendlele handle ka *Dove*

Xava ti *Dove* timbirhi, kuma yin'we mahala. Xinamu xi dlele nkwahle!

***Dove* yi kahle eka nhlonge ya wena**

Nuhela kahle siku rin'wana na rin'wana

[Xifaniso xi hundzuluxeriwile xi huma eka webusayiti ya www.google.com]

3.1 Hi xihhi xikongomelo xo va mutsari a tirhisile tisayizi to hambanahambana ta fonto eka xinavetiso lexi? (1)

3.2 Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti nga laha hansi. Xana rito 'fendlele' eka xivulwa lexi nge: 'Ku hava xisibi lexi u xi xavaka xi ri na fendlele handle ka *Dove*' ri vula yini?

- A Mafurha
- B Xinuherisi
- C Xisibi
- D Xidzidziharisi

(1)

- 3.3 Xana i ntiyiso ku va eka xinavetiso ku vuriwa leswaku 'hi ku copeta ka tihlo *Dove* yi humesa swisibi swin'wana efexenini'? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 3.4 Mfungho lowu nga hingakanya xisibi lexi nga ehenhla ka xa *Dove* wu nga va wu kombisa yini? (2)
- 3.5 U titwa njhani hi xinavetiso lexi? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 3.6 Xana xivulwa lexi nge: 'Xava ti*Dove* timbirhi, kuma yin'we mahala', xi na nkucetelo muni eka vaamukeri va hungu? (2)
- [10]

XIVUTISO XA 4: KHATHUNI

Xiya khathuni leyi landzelaka hi vukheta kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka yona.

XITSHURIWA XA E

[Xifaniso xi hundzuluxeriwile xi huma eka webusayiti ya www.caglecartoons.com]

- 4.1 Hlamusela leswi humelelaka eka khathuni leyi nga laha henhla. (2)
- 4.2 Swi nga va swi vangiwile hi yini ku va ximunhuhatwa xa 1 xi byerile ximunhuhatwa xa 2 leswaku xi nga hatliseli? (2)
- 4.3 Xana ku hlamala ka ximunhuhatwa xa 3 ku nga va ku vangiwile hi yini? (2)

- 4.4 Xikongomelonkulu xo va ku tsariwile maletere yo hambana hi tisayizi eka chati hi xihi? (1)
- 4.5 Hikokwalaho ka yini ku tsariwile vito ehenhla ka khathuni? (1)
- 4.6 Ku ya hi khathuni, hi rihi khombo leri nga vaka kona loko munhu a yingisela timhaka leti nga laviki yena? (2)
- [10]**

XIVUTISO XA 5: PROSI

Hlaya xitshuriwa lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

XITSHURIWA XA F

Fanisa u fambile a ko a nyamalala **loko** Rhelela a ha kanetana na kokwa wa yena. 'Heyi, mufana loyi va nge i Khorombi u ndzi dlele: a va nga hembu vanhwanyana lavaya. Loko a ndzi ri noyi a ndzi ta n'wi tlatlalata hi ndlati madyambu ya namuntlha,' a vulavula a ri karhi a pfula movha. Rhelela u bile khiya movha **wa yena** wu handza ehansi wu tlhela wu tlula wu haha wu kongoma laha ku nga ya Fanisa. 5

A swi tekangi nkarhi a nga kumangi Fanisa a ha phaba a ya ekaya exikhulu. **U bile mhala mhala ya movha a n'wi yimisa kutani Fanisa a tlula kanwe a nghena enhoveni a ri hlaneka.** Rhelela a nga ha dyangi nkarhi, u timile movha a nghenisela masokisi eburukwini a sungula ku hlongorisa. Fanisa u tsutsumile a ri karhi a ba nyandzayeye – **a tlhava mukhosi**, kambe a nga yangi ekule Rhelela a nga n'wi khomangi. 10

'U tsutsuma yini, tana ndzi ku heleketa hi movha u tshika ku tiendla rihlanyi lomu swihlahleni,' a hefemuteka. Fanisa a tiwisela ehansi a **tiendla sindza ra honyololo.** Rhelela a ringeta ku n'wi kokakoka kambe Fanisa a alela ehansi. U n'wi tlakurile a n'wi hudula kambe hinkwaswo swi tsandza, wanhwana a sihalala bya xitomatmani. 15

[Xitshuriwa lexi xi huma eka tsalwa ra *Hi ya kwihl?* ra MJ Maluleke, pheji ya 37]

- 5.1 Xiya xivulwa lexi nga laha hansi kutani u tlhela u xi tsala nakambe u sungula hi rihlanganisi leri tikisiweke.
- Fanisa u fambile a ko a nyamalala **loko** Rhelela a ha kanetana na kokwa wa yena. (1)
- 5.2 Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti nga laha hansi. Xivulwa lexi nga eka ntila wa 15 laha henhla lexi nge: 'Wanhwana a sihalala bya xitomatmani' xi hlamusela leswaku wanhwana a a ala ku ...
- A byeriwa.
B yingisela.
C khomiwa.
D tlakuriwa. (1)

5.3 Lulamisa swihoxo swa matsalelo eka xivulwa lexi landzelaka:

U bile mhala mhala ya movha a n'wi yimisa kutani Fanisa a tlula kanwe a nghena enhoveni a ri hlaneka. (2)

5.4 Tsala xivulwa hi nsinya wa riendli/rito 'tlhava' lexi nga na nhlamuselo yo hambana na leyi nyikiweke eka xivulwa lexi nga laha hansi.

Fanisa u tsutsumile a ri karhi a ba nyandzayeye a **tlhava** mukhosi, kambe a nga yangi ekule Rhelela a nga n'wi khomangi. (2)

5.5 Xana xivulavulelo lexi nga laha hansi a wu ta xi tirhisa loko ku humelerile yini?

A tiendla sindza ra honyololo. (2)

5.6 Hlamusela leswi ribumabumeri ra rifuwi leri tikisiweke eka xivulwa lexi landzelaka ri nga tirha swona.

U bile khiya movha **wa yena** wu handza ehansi wu tlhela wu tlula wu haha wu kongoma laha ku nga ya Fanisa. (2)
[10]

NTSENGO WA XIYENGE XA C: 30
NTSENGO WA TIMARAKA: 70